

Úřední spisy jako pramen k výzkumu lidového oděvu na západní Moravě¹

Andrea Zobačová

Mgr. Andrea Zobačová
Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. pracoviště Brno
Veveří 97
602 00 Brno
email: andrea.zobacova@iach.cz

The collections of the Brno field office of the Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic includes a number of items (reproductions) provided by one of the institutions former members Vlasta Svobodová which shed light on the history of folk dress in Western Moravia. This paper uses data from Ms. Svobodová's research on folk dress in the region around Náměšť nad Oslavou based on field research and analysis of documents from inheritance proceedings to provide a description of items of clothing worn by men and women in the region in question and to draw attention to these hitherto untapped sources of information on material culture of Western Moravia.

Key words

Institute of Ethnology, Academy of Sciences of the Czech Republic (Brno field office), Vlasta Svobodová, resources for ethnological research, folk dress, Western Moravia, Náměšť nad Oslavou

Úvodem svého příspěvku bych ráda představila svoji instituci, totiž Etnologický ústav Akademie věd České republiky, veřejnou výzkumnou instituci. Už od roku 1995 jsem zaměstnána na jeho brněnském pracovišti jako odborná pracovníce. Etnologický ústav oslavil roku 2005 sté výročí založení, neboť navazuje na činnost Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku. Součástí tehdy nově vzniklé Československé akademie věd se stal roku 1953 a jeho název téměř až do konce 20. století zněl Ústav pro etnografii a folkloristiku (dále ÚEF). Ve svém bádání se zaměřuje na lidovou píseň, hudbu a tanec, slovesný a dětský folklor; svoji dlouholetou tradici má rovněž výzkum města a po roce 1989 se věnuje také českým komunitám v zahraničí a dalším projektům, které svým zaměřením přesahují do sociální a kulturní antropologie a příbuzných vědních disciplín. Naše pracoviště rovněž spravuje rozsáhlé dokumentační sbírky a fondy, vzniklé především z jeho vlastní činnosti a slouží zejména odborné a vědecké činnosti pracovníků a po dohodě též veřejnosti.²

Když jsem se zajímala o poznání nejstarších snímků vzniklých z činnosti někdejšího etnografického oddělení našeho pracoviště, zjistila jsem, že součástí fotografic-

¹ S podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace **RVO: 68378076**.

² POSPÍŠILOVÁ, Jana. Některé aspekty a výsledky badatelského úsilí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR. In: *Česká etnologie 2000* (Praha, vila Lanna 25.–26. října 2000). Editoři: Markéta Holubová – Lýdia Petráňová – Jiří Woitsch. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 13–26; Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. In: *Sborník ze stejnojmenné mezinárodní konference konané 5.–7. října 2005 v Brně*. Editoři: Jana Pospíšilová – Jana Nosková. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2006; <http://eu.avcr.cz/>.

ké sbírky jsou reprodukce pramenů k dějinám lidového oděvu na Moravě pořízené především Vlastou Svobodovou³ v různých archívech, uchovávané u nás převážně na negativech. Jmenovaná, bývalá pracovnice ÚEF, při svém výzkumu upřednostnila ty oblasti, *kde se kroj již mnohá desetiletí nenosí a památkami na něj jsou jen nepatrné zbytky krojových součástí v muzeích, v terénu a kusé zprávy v literatuře*.⁴ Tato slova se týkají také západní Moravy; lidový kroj se tam odkládal už ve druhé polovině 19. století a v městečkách ještě dříve. Zkoumanou oblast ohraničila na západě a severu bývalou českomoravskou hranicí, *na východě linkou táhnoucí se k jihu a spojující města Kunštát, Tišnov, Velkou Bíteš, Náměšť nad Oslavou, Moravské Budějovice a Dačice*.⁵

V. Svobodová se zaměřila na dostupné informace o výrobě lidového oděvu, zprávy o pěstování rostlin potřebných k výrobě textilií a jejich zpracování.⁶ Nezapomněla pátrat ani po dokladech života tkalcovských cechů, a tak si můžeme prohlédnout pečeť příslušníků řemesla v Nedvědicích či Kunštátě, mistrovský list s pečetěmi pro Jana Karáska (1777) či výuční list J. Rouči z Lomnice u Tišnova (1827).⁷ Nejvíce informací našla v pozůstalostních spisech, zejména v majetkových inventářích po zesnulých, neboť – jak sama konstatuje, *takových inventářů se dochovalo nepřehledné množství*.⁸ U tohoto pramene se nespokojila pouze s několika málo kopiemi, nýbrž z něho pořídila poměrně rozsáhlou sbírku strojem psaných opisů.⁹ Tématu lidového oděvu na západní Moravě se věnovala v článcích jak shrnujících problematiku celkově, tak pojednávajících o dílčích otázkách. Jako podklad pro svůj referát jsem zvolila studii *Lidový kroj v okolí Náměště nad Oslavou*.¹⁰ Já jsem však do názvu svého referátu dala termín oděv, neboť tento pojem je širší: *označuje oděv všech lidových vrstev včetně nezemědělských, ve všech jeho podobách a fázích vývoje. Je spjat s konkrétním geografickým prostředím, které poskytuje materiál k jeho zhotovení*.¹¹

Název panství dalo jeho přirozené centrum – městečko Náměšť nad Oslavou, ležící v malebném kraji na úpatí Českomoravské vysočiny, čtyřicet kilometrů ji-

³ BOČKOVÁ, Helena. Svobodová Vlasta, roz. Brychtová (31. 1. 1930 Lelekovice u Brna). In *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Red. Stanislav Brouček a Richard Jeřábek. 1. svazek. Biografická část. Sest. Richard Jeřábek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 214-215 (dále LK. NEČMS 1).

⁴ SVOBODOVÁ, Vlasta. O archívních pramenech z 18. a 19. století k výzkumu lidového kroje a textilní výroby na Moravě. In: *Český lid*, 1961, roč. 48, s. 193.

⁵ SVOBODOVÁ, Vlasta. Lidový kroj na západní Moravě v obrazech z 18. a 19. století. In: *Český lid*, 1960, roč. 47, s. 253, pozn. 1.

⁶ Například seznam barvívů v Jihlavském kraji (1770). Dokumentační sbírky a fondy Etnologického ústavu, v.v.i., pracoviště Brno (dále EÚB), negativ A 1/25, 26.

⁷ EÚB, negativ A 12/39-41, 97.

⁸ SVOBODOVÁ, ref. 4, s. 196.

⁹ EÚB, tzv. etnografická signatura A.

¹⁰ SVOBODOVÁ, Vlasta. Lidový kroj v okolí Náměště nad Oslavou. In: *Československá etnografie*, 1959, roč. 7, s. 113-145.

¹¹ JEŘÁBKOVÁ, Alena. Lidový oděv. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Red. Stanislav Brouček a Richard Jeřábek. Věcná část. 2. svazek. Praha: Mladá fronta 2007, s. 498 (dále LK. NEČMS 2).

hozápadně od Brna. První zmínka o hradu Náměšti (označovalo se tak místo, kde bylo něco namístěno, nashromážděno či naplaveno) pochází z roku 1234, kdy zdejší hrad patřil do majetku Mezeričských z Lomnice.¹² V průběhu dalších dějin panství vlastnily významné postavy moravských dějin – v polovině 15. století šlo o Ctibora Tovačovského z Cimburka.¹³ Trvalé stopy zde zanechali Žerotínové na přelomu 16. a 17. století – Jan starší ze Žerotína nechal přebudovat původní náměštský hrad na rozsáhlý renesanční zámek a poskytl útočiště pronásledované Jednotě bratrské v Kralicích nad Oslavou.¹⁴ Jako oddaný člen Jednoty vystupoval i Janův syn Karel starší ze Žerotína, vůdčí osobnost nekatolických stavů na Moravě, který po porážce českého stavovského povstání panství prodal (1628) a odešel do exilu.¹⁵ O hospodářských poměrech na panství nás informují suppliky poddaných k vrchnosti z let 1617–1629¹⁶ a rovněž po následujícím majiteli Janu Křtiteli z Verdenberga se zachoval bohatý materiál pro posouzení vrchnostenského hospodaření.¹⁷

Během následujících více než sta let panství opět vystřídal několik majitelů, až je roku 1752 koupil Bedřich Vilém Haugwitz, významný stoupenec osvícenského absolutismu a státník ve službách císařovny Marie Terezie.¹⁸ Ještě v tomtéž desetiletí založil v městečku kapucínský klášter pro pět kněží a tři bratry laiky s právem vybírat na území panství almužny,¹⁹ po jehož zrušení za vlády císaře Josefa II. zde roku 1795 vznikla manufaktura na výrobu látek.²⁰ V březnu a dubnu 1821 na panství

¹² SKUTIL, Jan a kol. *Náměšť nad Oslavou. Dějiny města od nejstarší doby po naši současnost*. Praha : Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1984, s. 12, 20.

¹³ Zemský hejtmán krále Jiřího z Poděbrad, strůjce nástupu Jagellonců na český trůn a jejich první kancléř. Autor svodu zemského práva, známého pod názvem Tovačovská kniha. VÁLKA, Josef. *Středověká Morava. (Dějiny Moravy 1, Vlastivěda moravská, Nová řada, sv. 5)*. Brno : Muzejní a vlastivědná společnost, 1991, s. 203.

¹⁴ Zde byl v letech 1579–93 vytištěn překlad celé bible do češtiny a do povědomí vešel právě jako Bible kralická. VÁLKA, Josef. *Morava reformace, renesance a baroka. (Dějiny Moravy 2, Vlastivěda moravská, Nová řada, sv. 6)*. Brno : Muzejní a vlastivědná společnost, 1995, s. 70. KNOZ, Tomáš. Jednota bratrská a její tiskárna. In: *Kralice nad Oslavou*. Red. Jiří Mitáček. Kralice nad Oslavou : Obec ve spolupráci s nakladatelstvím Centa, 2010, s. 132-143.

¹⁵ VÁLKA, ref. 14, s. 82-83, 106. VOLDÁN, Vladimír. Zámecký archiv v Náměšti nad Oslavou po 30 letech. In: *Brněnský archivní věstník*, 1959, č. 2, s. 30-31.

¹⁶ SKUTIL, ref. 12, s. 40-42.

¹⁷ KNOZ, Tomáš: Správní a hospodářská reforma na náměštském panství po roce 1628. In: *Časopis Matice moravské*, 1997, roč. 116, s. 137-154.

¹⁸ Hrabě Haugwitz se svolením panovnice učinil z nově nabytého majetku rodový fideikomis, to znamená, že vlastnictví potom v rodě přecházelo na určené následníky jako nezczitelné. SKUTIL, ref. 12, s. 71; DVORSKÝ, František. *Náměštský okres. Vlastivěda moravská*. Brno : Musejní spolek, 1908, s., 94; RAMEŠ, Václav. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha : Libri, 2005, s. 75-76.

¹⁹ DVORSKÝ, ref. 18, s. 49-50; SKUTIL, ref. 12, s. 71.

²⁰ V manufaktuře se měly vyrábět jemné vlněné tkaniny, o něž byl nebyvalý zájem mezi zámožnými spotřebiteli nejen v celé podunajské monarchii, nýbrž i v zahraničí, zejména v Uhrách, v severní Itálii a později i v USA. Zakladatel Jindřich Vilém Haugwitz přivedl do manufaktury nizozemské odborníky, kteří ji uvedli do provozu a své zkušenosti předávali domácím zaměstnancům. Na počátku 19. století se pracovalo na 98 stavech. V polovině 19. století zaměstnávala továrna 900 až 1100 osob, ale koncem roku 1865 se výroba zastavila. V objektech se v následujících letech znovu rozjela textilní výroba, která ovšem přinesla výdělek jen třetině zaměstnanců, v první polovině 90. let došlo opět k likvidaci. Kolem roku 1910 se uskutečnila rozsáhlá adaptace továrny, kde se posléze začaly vyrábět koberce. SKUTIL, ref. 12, s. 75-76, 98-100.

proběhlo neobyčejně silné selské povstání, tzv. poslední moravská selská vzpoura.²¹ Haugwitzové drželi velkostatek Náměšť nad Oslavou do roku 1945, kdy na něj byla uvalena státní správa. Zámek se stal na dvě sezóny (1946 a 1947) letním sídlem prezidenta republiky Edvarda Beneše.²²

Panství (velkostatek) Náměšť patřilo k největším ve znojemském kraji – až do počátku 17. století se neustále zvětšovalo a nakonec jej tvořilo město Velká Bíteš, městečka Náměšť a Mohelno a přibližně padesát vesnic; v polovině 18. století zde žilo téměř osm tisíc obyvatel.²³ Panství či velkostatek jsou názvy pro pozemkový majetek zapsaný v zemských deskách, a tím nadaný výsadami ve vlastnictví (vázaném především na šlechtictví) a politické moci. Do roku 1848 byl majitel panství vrchností nad poddanými ve svém obvodu. Vykonaával nad nimi politicko-policejní, berní i nižší soudní správu. Roku 1850 přešla většina pravomocí na státní úřady, takže velkostatek přestal být „panstvím“.²⁴

Záhy po podepsání kupní smlouvy přijal nový majitel B. V. Haugwitz svolané zástupce svého panství a ti mu přislíbili člověčenství.²⁵ Tento výraz se od druhé poloviny 15. století vyskytuje v souvislosti se vztahem venkovských obyvatel vůči pozemkové vrchnosti. Pojem se považuje za synonymum poddanství, které znamenalo vztah právní, ale i osobní závislosti nesvobodných obyvatel země na privilegiovaných vrstvách – šlechtě, církevní hierarchii, případně i panovníkovi. Administrativní připoutání poddaného k půdě zrušil císař Josef II. patentem ze dne 1. listopadu 1781; od té chvíle se každý poddaný mohl svobodně stěhovat z panství, volit si způsob obživy a případný sňatek pouze dával vrchnosti na vědomí. Patenty z let 1848–1849 zrušily poddanské svazky a podřídily selský stav státním úřadům a zeměpanským soudům, čímž se každý stal osobně svobodným a majetek byl osvobozen od vrchnostenských břemen.²⁶

V. Svobodová informace o lidovém kroji (oděvu) na Náměštsku načerpala jednak terénním výzkumem konaným roku 1956,²⁷ to jest především rozhovory s pamětníky – jejich sdělení a dosud dochované staré oděvní součástky pokládala za *velkou pomoc*.²⁸ V textu zmiňuje několik osob a mezi nimi také stoletou Josefou Ráčkovou z vesnice Křoví, která ji seznámila s faktem *zcela ojedinělým*.²⁹ S některými informátorkami se můžeme seznámit prostřednictvím pořízené fotodokumentace: například se ženou z Kralic zachycenou u její *prašlice*³⁰ nebo obyvatelkou Březníku

²¹ SKUTIL, ref. 12, s. 77-78.

²² VOLDÁN, ref. 15, s. 29. STEJSKAL, Karel – VALOVÁ, Zuzana. *Náměšť nad Oslavou. Historie a současnost*. Náměšť nad Oslavou : Městské kulturní středisko, 2005, s. 113-116.

²³ VOLDÁN, ref. 15, s. 31. SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 115.

²⁴ RAMEŠ, ref. 18, s. 293-295.

²⁵ SKUTIL, ref. 12, s. 71.

²⁶ RAMEŠ, ref. 18, s. 49-50, 206-208.

²⁷ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 145, pozn. 89.

²⁸ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 120.

²⁹ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 127, pozn. 68.

³⁰ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 138, obr. 15.

v bílé plátěné *bundě*.³¹ A náš pohled jistě zaujme kapesník z téže obce vyšívaný červenou a bílou bavlnou někdy na počátku 20. století.³²

Kromě poznatků získaných v terénu využila V. Svobodová také prameny ze Státního archivu Brno (dnes Moravského zemského archivu; dále MZA), které poskytly solidní základ k její studii. Ve fondu vzešlém z činnosti náměšťského panství (velkostatku) jsou písemnosti ze šestnáctého až osmnáctého století dochovány velmi sporadicky, neboť kolem roku 1900 došlo k rozsáhlé skartaci staršího aktového materiálu. Naštěstí lze mezeru alespoň částečně vyplnit devítisvazkovým rukopisem uloženým ve sbírce archiválií Německého historického spolku. Pořídil jej dlouholetý vrchnostenský úředník Josef A. Strniště (jako účetní pracoval na náměšťském zámku v letech 1805–1845)³³ z oněch později ztracených spisů a úředních knih.³⁴ Tuto sbírku můžeme považovat za vzácnou: část archiválií předal dnešnímu MZA sám spolek roku 1903, ale dalších asi dvě stě rukopisů se do instituce dostalo až po druhé světové válce, tedy v době, kdy se všechno německé spíše ničilo, než uchovávalo.³⁵ Byly z ní pořízeny opisy artikulů několika místních cechů, a to krejčovského, ševcovského³⁶ a tkalcovského³⁷ ve Velké Bíteši a náměšťského cechu soukeníků, jehož artikule číselně vymezují šíři sukna, tržní ceny a některé mzdy.³⁸ *Všichni řemeslníci pracovali pro nejbližší okolí, avšak hlavním místem pro odbyť jejich výrobků byly trhy a jarmarky*³⁹ – první privilegium pro jejich konání vyžádal Vilém z Pernštejna od krále Vladislava Jagellonského pro městečko Mohelno.⁴⁰ Velkobítešská městská rada si dala potvrdit už dříve udělené *právo na dva jarmarky*⁴¹ a později (1634) dosáhly Velká Bíteš s přilehlou obcí Košíkov povolení vybírat *na*

³¹ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 139, obr. 16.

³² SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 143, obr. 25.

³³ J. A. Strniště (narodil se 1787 v Třebíči a zemřel 1864 v Brně) opisoval české, latinské a německé dokumenty uložené na radnicích v Náměšti nad Oslavou, Velké Bíteši, zámeckém archivu i jinde. VOLDÁN, V. a kol. *Státní archiv v Brně. Průvodce po archivních fondech*. Svazek 2. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra, 1964, s. 28. STEJSKAL – VALOVÁ, ref. 22, s. 310. O jeho excerptech se zmiňuje už TIRAY, Jan: *Dějiny města Velké Býteše*. Díl II. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, knihkupec, 1888, s. 11.

³⁴ VOLDÁN, ref. 15, s. 30.

³⁵ MZA, G 13, č. 8. PRŮVODCE po Státním archivu v Brně. A. Kocman, M. Musilová, V. Pletka, J. Radimský, M. Švábenský, M. Trantírek, L. Urbánková, M. Wurmová. Brno: Krajské nakladatelství, 1954, s. 409–411.

³⁶ EÚB, tzv. etnografická signatura A 16 (dále A 16), Artikulen für Schneiderzunft zu Gross Bitesch (1609), Artikulen für Gross Bitescher Schuhmacher Zunft (1641). Cit. SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 116, pozn. 18.

³⁷ Roku 1707 byly Janem Filipem z Verdenberga obnoveny „staré získané artikule cechu Tkalcovského a mezulánského“; původní pocházely z roku 1541. EÚB, A 16, Artikeln für die Bitescher Weberzunft (1707). Cit. SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 116, pozn. 15. O všech třech bítešských ceších viz TIRAY, ref. 33, s. 147–148; ZAVADIL, Ladislav – TIRAY, Jan. *Bítešský okres. Vlastivěda moravská*. Brno: Musejní spolek, 1900, s. 67.

³⁸ EÚB, A 16, Artikeln für die Markt Namiester Tuchmacherzunft (1655). Cit. SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 116, pozn. 19.

³⁹ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 117.

⁴⁰ EÚB, A 16, Privilegium auf Jahrmärkte und Wochenmarkt in Mohelno (1508). Srov. DVORSKÝ, ref. 18, s. 259.

⁴¹ EÚB, A 16, Privilegium auf 2 Jahrmärkte in Bittesch (1553). Srov. TIRAY, Jan. *Dějiny města Velké Býteše*. Díl I. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, knihkupec, [1882], s. 119–120.

*uhrazení škod ve městě a opravy poplatky, jak o tom svědčí mýtní tabule.*⁴²

Snaha státních orgánů omezit pravomoc cechů se projevila vydáním generálních cechovních artikulí (1739), které sjednotily cechovní předpisy v českých zemích. *Koncem 18. století vláda ve snaze osvobodit monarchii od závislosti na cizím trhu a ještě textil vyvážet podporovala necechovní přádelnictví a tkalcovství,*⁴³ shrnuje V. Svobodová poznatky, které načerpala při studiu spisů komerčního konsesu, který měl z moci úřední podporovat hospodářský rozkvět habsburské monarchie.⁴⁴ Roku 1754 je provedly krajské úřady a děkanáty první sčítání lidu na Moravě, a to z důvodů vojenských, hospodářských i církevních. Z dnešního pohledu bylo jistě velmi primitivní a nepřesné, my se však můžeme opřít alespoň o některé zajímavé údaje ze života řemesel: asi překvapí, že se uvádí na celém panství jen dvanáct tkalců⁴⁵ a v Náměšti jediný soukeník, zatímco narůstá počet krejčích a především ševců, kteří *si co do počtu udržovali ... primát.*⁴⁶ Moderní způsob zjišťování stavu obyvatelstva byl poprvé použit r. 1857, i když formulář obsahoval jen čtyři rubriky: stav, náboženství, stáří a zaměstnání. Zjištěná fakta potvrdila trend z předchozího století: pouze výjimečně narazíme na obec bez ševce nebo krejčího. Díky náměštské manufaktuře na výrobu látek pracovala v městečku řada soukenických tovaryšů, učedníků i několik mistrů.⁴⁷

Kusé archivní zprávy o oděvu máme již z poloviny 18. století. Je to oděv, přidělený chovancům náměštského chudobince nadačními listy v letech 1745 a 1758.⁴⁸ Opisy těchto listin jsou uloženy v již zmíněném rukopise J. A. Strniště uloženém ve sbírce archiválií Německého historického spolku a rovněž v naší instituci.⁴⁹ Tyto zprávy mají význam, jen pokud jde o materiál a barevnost, neboť jde o jistý druh uniformy. Jak už bylo řečeno, nejvíce informací našla V. Svobodová ve spisech, vzešlých z majetkového jednání po úmrtí poddaného vedeného u příslušného vrchnostenského úřadu a později u okresního soudu.⁵⁰ Konstatovala, že tyto *inventáře a testameny ... podávají dostatečně podrobný obraz o oděvu, neboť na jejich podkladě lze s jistotou rekonstruovat oděv, pokud jde o výčet jednotlivých jeho součástí,*

⁴² EÚB, A 16, K. K. Mauthtafel für Bittesch und Koschikow (1634). Cit. SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 117, pozn. 31. Srov. ZAVADIL – TIRAY, ref. 37, s. 97.

⁴³ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 116.

⁴⁴ MZA, B 10. PRŮVODCE, ref. 35, s. 206-208. Rozbor tohoto fondu viz SVOBODOVÁ, Vlasta. Lidový kroj a oděvní výroba na jihozápadní Moravě. In: *Vlastivědný věstník moravský*, 1971, roč. 23, s. 192.

⁴⁵ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 116. Citace pramene MZA, B 1-M 41. PRŮVODCE, ref. 35, s. 200.

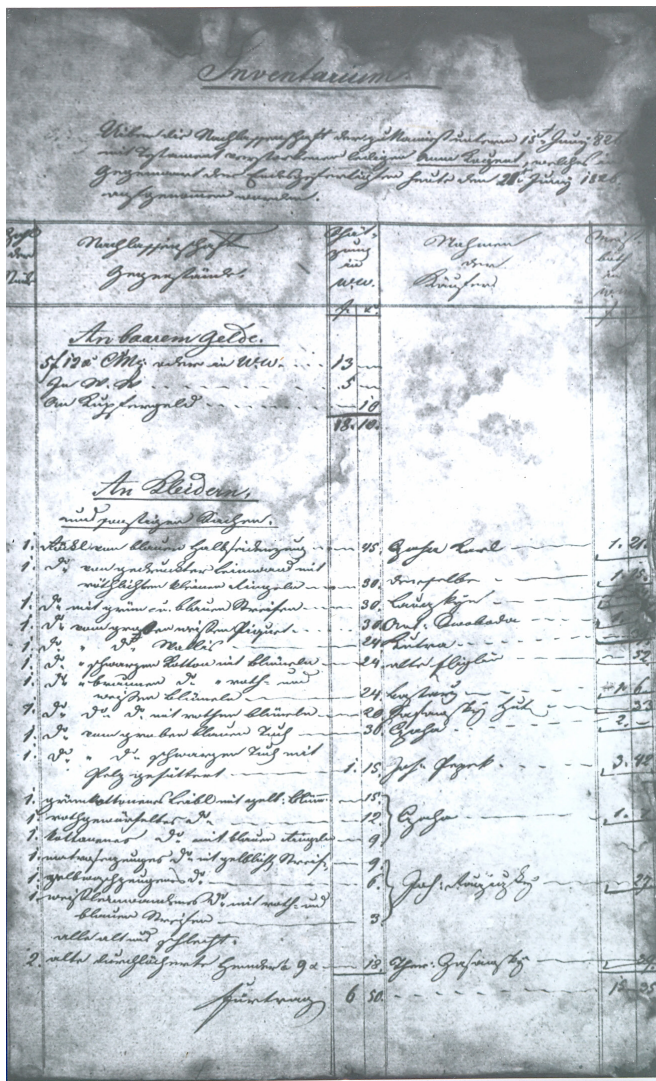
⁴⁶ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 117.

⁴⁷ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 117. Citace pramene MZA, B 31. PRŮVODCE, ref. 35, s. 242-243.

⁴⁸ Špitál (chudobinec) pro šest žen a šest mužů (bývalé panské služebníky) založili hrabě Leopold a hraběnka Marie Františka z Kufštejna 1. června 1745. Hrabě Vilém Haugwitz nadaci rozšířil o dalších dvanáct míst. DVORSKÝ, ref. 18, s. 47-49.

⁴⁹ MZA, G 13, č. 8. EÚB, A 16, Stiftung für 12 Spitäler in Namiest, von der Frau Gräfin und Dhl. Grafen von Kufstein (1745). Stiftung für 12 Spitäler in Namiest, von S. E. Fridrich Wilhelm Grafen von Haugwitz (1758). Cit. SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 118, pozn. 34.

⁵⁰ MZA, C 29; F 15, 17. PRŮVODCE, ref. 35, s. 252-254, 296, 385-389. Pozůstalostní jednání viz RAMEŠ, ref. 18, s. 213.

Obrázok č. 1:
Fotokopie pozůstalostního spisu Anny Kažentové

vají úplný stav oděvu, neboť mnohé věci byly již před smrtí často darovány, přesto však představují důležitý a věrohodný obraz o existenci či neexistenci jednotlivých oděvních součástí v určitém období a osvětlují jejich oblastní rozšíření.⁵¹

V další části svého článku se V. Svobodová zaměřila na poměrně podrobný popis lidového oděvu na Náměštsku. Za základní nezbytné součástky ženského kro-

materiál, z něhož byly ušity, jeho barvu, nikoli však střih. Předpokládá však, že se v podstatě neodlišoval od oděvu mladšího, neboť zprávy nejstarších pamětníků se s archivními doklady shodují.⁵¹ V excerptech uložených na našem pracovišti nacházíme německé i české záznamy o pozůstalostním jednání padesáti dvou mužů a třiceti čtyř žen.⁵² Nejstarší dochované záznamy pocházející z prvního desetiletí 19. století nepřinášejí o oděvu mnoho zpráv – výjimku tvoří například šatstvo po Kateřině Floriánové, hospodyně kaplana v Hartvíkovicích, zemřelé roku 1802.⁵³ Nejčtenější soupisy (co do počtu osob) a nejbohatší (co se týče jednotlivých kusů oděvu) pocházejí z poloviny století. Od roku 1850, kdy tato agenda přešla do kompetence státních úřadů, údajů o oděvu opět ubývá a na konci století už se s nimi téměř nesetkáme.⁵⁴ Při hodnocení tohoto pramene nesmíme pouštět ze zřetele, že pozůstalostní listiny nepodá-

⁵¹ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 118.

⁵² EÚB, tzv. etnografická signatura A 15 (dále A 15).

⁵³ EÚB, A 15 (F 15, Xv-144 – signatura a inventární číslo z původního fondu v MZA).

⁵⁴ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 118.

⁵⁵ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 119. Tuto skutečnost plně dokládají excerpata uložená na našem pracovišti (EÚB, A 15).

A 15

SA = F 15 Naměšť 1826 / Anna Kažent
IX. 76

1	Röckel	von blauen Halbseidenzeug	= 45	1	21
1	"	von gedruckter Leinwand mit rötlichen kleinen Ringeln	= 30	1	25
1	"	mit grün und Blauen Streifen	= 30	1	=
1	"	vom groben weissen Wallis	= 24	=	39
1	"	schwarzen Kotton mit Blümeln	= 24	=	52
1	"	braunen " " roth und weisen Blümeln	= 24	1	6
1	"	mit rothen Blümeln	= 20	=	33
1	"	von groben blauen Tuch	= 36	2	=
1	"	schwarzen Tuch mit Pelz gefüttert	1 15	3	24
1	grünkottonenes Leibl	mit gelb.Blüm.	= 15	}	1.7
1	rothgewarfeltes "	"	= 12		
1	kottonenes "	mit blauen Ringeln	= 9		
1	matrosenzeuges "	mit gelbl.Streif	= 9		
1	gelbwaschzeugenes "	"	= 6		
1	weisleinwandenes "	mit roth und blauen Streifen	= 3	=	27
- alle alt und schlecht					
2	alte durchlöcherter Hemder		= 9	=	18
1	Weiberock	vom grünen Halbseidenstoff mit weisen geschlangelt; Streifen	1 =	1	48
1	Weiberock	vom weissen Pigur	1 15	2	45
1	"	" Wallis, alt	1 =	2	15
1	"	" braunen Kotton mit rothen Blümeln	= 45	2	=
1	"	" gelblichten Kotton schwar- zen Blümeln	1 =	2	39
1	"	" Leinwand mit roth und blauen Blumen	= 45	=	51
1	blauseidenes Fürtuch		1 15	2	=
1	schwarz "	" schlecht	= 30	1	31
1	weissenmusselines "	" "	= 30	1	31
1	blauleinwandenes zerrisst		= 2	=	4
1	grosses weisses Tuchel	mit rothen Streif= rändern	= 30	=	11
1	geblümtes seidenes Halstüchel, alt		= 30	1	39
1	ganz weisses "	"	= 12	=	23
1	"	"	= 15	=	32
1	"	mit blau und roth gestreiften Rand	= 20	=	27
1	rothbaumwollenes Halstuch		= 18	=	57
1	blauleinwandenes "	"	= 15	=	48
1	weisses 3 eckigtes Halstuch	/gewölfelt/	= 6	=	16
3	paar Baumwollene strumpfe	á 15	= 45	=	35
8	" zwirnenen "	á 15	2 =	2	73
1	Weiberhaube	von Goldstoff mit weissen und oben mit goldspitzenen prim	3 =		
1	Weiberhaube	von schwarzen Samet mit weis- sen und ord. gelben Spitzen	1 30	1	33
1	Weiberhaube	von rothen Samet mit derby ord. Spitzen	1 30	2	20
1	weissmuscheleiner Haube	mit ord.Sp.	= 24	=	32
1	Haube vom Krادل	" " "	= 15	=	41
1	" " Stoff	alt und schlecht	= 12	=	15

Obrázok č. 2:
Opis téhož pozůstalostního spisu

je, doložené již archivním materiálem⁵⁶ označuje košili,⁵⁷ živůtek (lajblík)⁵⁸ a sukni. U sukne se rozlišovala spodní⁵⁹ a svrchní⁶⁰ a samozřejmě pracovní a sváteční, přičemž docházelo k různým kombinacím: svrchní sváteční (zpravidla hedvábné⁶¹ nebo sametové⁶²) se lišily od spodních pouze materiálem a výzdobou. U všedního oděvu se nové nosily nahoře, obnošené zespodu,⁶³ ze stejného materiálu jako lajblík – cajkové,⁶⁴ kartounové⁶⁵ a navíc též kanafasové.⁶⁶ V zimě se pod svrchní sukne podvlékala sukne z teplé látky, která se podložila vatou a prošťepovala. O těchto sukních, tzv. *vatýrkách* máme zprávy již z první poloviny 19. století.⁶⁷ Ke každodenním činnostem se přes sukni se uvazovala zástěra (např. plátěná), ve svátek potom *fěrtoch*.⁶⁸ Další částí ženského svrchního oblečení byl kabátek s dlouhými

⁵⁶ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 120.

⁵⁷ Je v jednotlivých soupisech téměř nespecifikovaná. Pouze občas *stará* či *nová*; v jednom případě *stará proděravěná*. Jedenkrát se setkáváme s českým výrazem *kossile*.

⁵⁸ Oblékal se na košili, vpředu byl hluboko vystřižen a zapínal se nad pasem na několik knoflíčků. SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 120. Německé *Leibel* užívají české záznamy ve formě *Laybl* a *Leibl*.

⁵⁹ Užívalo se souběžně termínů *Röckel*, *Unterrock*, *Unterrok*. V pozůstalostech se vyskytují v hojném počtu.

⁶⁰ V nejstarších záznamech *Weibrook*/ *Weibrok*/ *Weiber Rock*; po celé sledované období *Rock*/ *Rok*; český *sukna*/ *sukně*.

⁶¹ Hedvábí = textilní materiál (látka) živočišného původu. Produkují jej housenky různých druhů nočních motýlů (nejkvalitnější bourec morušový). V oděvních řádech se od 17. století zakazuje prostému lidu užívání drahých materiálů. Teprve koncem 18. století se hedvábné látky (tafty, atlasy, brokáty aj.) zpřístupnily nejširším vrstvám, aby jejich odbyt pomohl průmyslovému podnikání. V 80. letech 19. století byla v českých zemích největší hedvábnická produkce. STAŇKOVÁ, Jitka. Hedvábí. In: LK. NEČMS 2, ref. 11 s. 249-250. Těž STRÁNSKÁ, Drahomíra. Lidové kroje v Československu. I. Čechy. Praha: Nakladatelství J. Otto, b. r. [1949], s. 91-92.

⁶² Samet = lidový název aksamitu, původně hedvábná tkanina s nízkým hustým stojatým vlasem. Později se začal dělat také samet bavlněný. Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl VI. Praha: Československý kompaz, 1932, s. 444-445.

⁶³ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 121.

⁶⁴ Cajk = polovlněná nevalchovaná tkanina. Obecně se termín chápe jako označení pro polovlněné, lněné i bavlněné tkaniny napodobující levné vlněné textilie; název vznikl zkomolením německého termínu *Zeug* – veteš nebo něco podřadného. MERTO VÁ, Petra. Přehled druhů vlněných tkanin na mužském lidovém oděvu z prostředí Moravy z let 1850–1950. In: *Národopisné aktuality*, 2012, roč. 22, s. 88-89.

⁶⁵ Kartoun (Koton, Kotton; dnes Kattun; přídavné jméno udávané v našem prameni *kottonen*, *cottonen*) = silnější bavlněná látka tkaná plátňovou vazbou. Jako levná průmyslová náhražka (první kartounky vznikaly v českých zemích v polovině 18. století) lněného plátna se dále barvila nebo potiskovala a používala na oděvní součásti. STAŇKOVÁ, Jitka. Kartoun. In: LK. NEČMS 2, ref. 11, s. 360-361. Těž STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 87.

⁶⁶ Kanafas = lněná, pololněná i bavlněná látka s proužkovým nebo kostkovým vzorem. Ve středověku tento termín označoval různé druhy tkanin a dnešní význam se ustálil až v 18. století. STAŇKOVÁ, Jitka. Kanafas. In: LK. NEČMS 2, ref. 11, s. 353-356. Těž STRÁNSKÁ, 61, s. 85.

⁶⁷ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 123. Např. *blautuchenes mit futter flanel gefuttert Röckel* či v českém testamentu použitý termín *futerbarchanova*. Barchan, barchent = teplá, bavlněná tkanina. Flanel = lehká vlněná valchovaná tkanina dělaná na způsob sukna (někdy též polovlněná nevalchovaná). MERTO VÁ, ref. 64, s. 87, 89. STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 86, 89.

⁶⁸ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 122. LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Zástěra. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 3. svazek O-Ž. Věcná část. Red. Stanislav Brouček a Richard Jeřábek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 1198-1200 (dále LK. NEČMS 3). Materiály používané při výrobě jednotlivých oděvních součástek jak pracovního, tak svátečního kroje se neustále opakují, proto zmíníme některé dosud necitované: *Fyertoch Platene* či *mouschelinenes* či *taffetenes Fürtuch*. Mušelín =

rukávy, buď krátký volný, většinou kartounový, nebo naopak upjatý k tělu, z téhož nebo dražšího materiálu.⁶⁹ V zimě se oblékaly kožíšky stříhu kacabajek,⁷⁰ za práci se pospíchalo ve velkých čtvercových vlněných šátcích – *plinách*, nejdříve tkaných místními tkalci a později vyráběných továrně. Další šatky se vázaly kolem krku a zahalovala se do nich hlava⁷¹ a na ochranu před ušpiněním šátku se oblékal malý plátěný čepček.⁷² Jiný typ čepce představují pozůstalosti bohatých popanštělých žen z městeček; právem si V. Svobodová pochvaluje inventáře vykazující *velký počet oděvních součástek z rozmanitého materiálu* a připojuje hodnocení: *tyto listiny jsou nám cenným dokladem textilu, z něhož se oděv šil, neboť je nezřídka uváděn nejen druh tkaniny, ale i barevný vzor.*⁷³ Ke svátečnímu kroji se na nohy obouvaly vlněné punčochy,⁷⁴ hojně zastoupené téměř v každém inventáři, stejně jako boty. Aby byl výčet oděvních součástek úplný, je nutno konstatovat, že ve dvou pozůstalostech jsou zastoupeny rukavice,⁷⁵ v jedné šaty⁷⁶ a v jiné kabát.⁷⁷

Na rozdíl od ženského se vyvíjel mužský kroj na Náměštsku poněkud jiným tempem a intenzivněji se měnil v poloměstské oblečení. Základ letního pracovního kro-

jemná, měkká průsvitná plátňová tkanina. TALAVÁŠEK, Oldřich a kol. Tkalcovská příručka. Praha : SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1980, s. 146, 149. Taft (taffet) = tkanina z nekrouceného hedvábí, někdy zdobená proužky a květy. STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 87, 91.

⁶⁹ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 121. V našem prameni se setkáváme s těmito výrazy: *Kartaunowe Kabatek, czaykowa kamizula, Frauen Spenser, Thibetener Spenser*. Kabátek = ženské svrchní oblečení s rukávy, kryjící horní část těla. Kacabajka = těsně přiléhavý ženský kabátek se stojatým límečkem, vpředu zapínaný ke krku, od pasu dolů se rozšiřující v šůsky. LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Kabátek. Kacabajka. In: LK. NEČMS 2, ref. 11, s. 341-343. Ženský špenzr = krátký přiléhavý kabátek s hlubokým výstřihem a velkým límcem, v pase přitážený páskem a opatřený měkkými šůsky. Výrazné byly rukávy, na ramenech velmi široké, nabírané, u zápěstí úzké. S jejich výskytem se začíná lidový oděv nivelizovat a urbanizovat. LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Špenzr. In: LK. NEČMS 3, ref. 68, s. 1030-1031. Tibet = měkká vlněná látka, jednobarevná nebo potišťená pestrými květy. STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 90.

⁷⁰ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 124. Doložen jen u pěti osob, u jedné z nich dva atlasové. Atlas viz STAŇKOVÁ, ref. 61, s. 250.

⁷¹ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 123-124, 126-127. Rozčlenění šátek podle NOVÁKOVÁ, Lenka. Šátek. In: LK. NEČMS 3, ref. 68, s. 1022-1023. Šátek přehozový: *Plina, grosses weisses Tuchel, 3 wollene Umhängtücher*. Oba další typy šátek bývají zastoupeny hojně, např. 8 šátek na krk (*Halstuch*) r. 1826 či šatky na hlavu r. 1846: *12 verschiedenartige Kopftücheln + 1 weisses grosses Kopftuch*.

⁷² SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 126. Tento typ čepce je doložen zápisem r. 1846: *2 weisse Hauben* (EÚB, A 15 -F 15, IX-4277).

⁷³ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 119. – Autorka v této souvislosti cituje dva pozůstalostní spisy – v jednom z nich je uvedeno 6 čepců: *1 Weiberhaube von Goldstoff mit weissen und oben mit goldspitzenen prim; 1 Weiberhaube; 1 Weiberhaube von schwarzen Samet mit weissen und ord. gelben Spitzen; 1 Weiberhaube von rothen Samet mit derley ord. Spitzen; 1 weissmuscheleiner Haube mit ord. Sp.; 1 Haube vom Krادل mit ord. Sp.; 1 Haube vom Stoff, alt und schlecht*. (EÚB, A 15 -F 15, IX-76). LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Čepce. In: LK. NEČMS 2, ref. 11, s. 100-102.

⁷⁴ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 124. Ač hojně doloženy, nejsou většinou nijak specifikovány.

⁷⁵ EÚB, A 15 -F 15, IX-4075, 4138: *Gednj rukawjčkj bawlneňj; 3 Paar abgetragene Handschuhe*.

⁷⁶ Popis viz SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 125. EÚB, A 15 -F 15, IX-3991: *3 unterscheidliche frauen Kleider*.

⁷⁷ EÚB, A 15 -F 15, IX-3957: *1 soukennj obnošenj kabát + 1 kartounovj obnošenj kabát*. Sukno = vlněná tkanina valchovaná, počesávaná, postříhávaná, popř. barvená. Patří mezi nejjednodušší a nejobecnější tkaniny slovanských národů. STAŇKOVÁ, Jitka. Sukno. In: LK. NEČMS 3, ref. 68, s. 990-992. Též STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 88-89.

je tvořila bílá lněná košile z domácího plátna a dlouhé rezné nebo cajkové kalhoty (*katě, podlíkačky*), přes které se uvázala plátěná rezná nebo modrá zástěra,⁷⁸ buď krátká do pasu, nebo dlouhá, chránící i košili. V zimě se nosil vatovaný krátký kabát (*špenzr*) a další obnošené oděvní součástky (vesta, kožich). Nezbytná byla pokrývka hlavy: slaměný či plstěný klobouk, stará čepice či beranice, obouvaly se dřeváky a do nepohody kožené boty s dřevěnou podrážkou, šněrované řemínkem (*bandžury*).⁷⁹ Sváteční kroj se skládal z bílé košile, kalhot-koženek nebo látkových, vesty, vysokých bot, kabátu a kožichu. V polovině pozůstalosti se až do poloviny 19. století setkáváme s koženkami (sahaly pod kolena) – tento výraz se ve starých slovnících nevyskytuje: nachází se tam *kožené spodky*.⁸⁰ Od 40. let 19. století jsou koženky nahrazovány pantalonami – dlouhými kalhotami dole otevřenými a šitými z kupovaných látek.⁸¹ Vesta se od stojatého límečku až k dolnímu okraji pod pás zapínala kovovými drobnými knoflíčky a na bocích měla malé kapsy.⁸² Koženky se zasouvaly do vysokých holínek (oblíbených už od středověku), ušitých ze dvou kusů s tvrdým lýtkem a jedním záhybem u kotníku. K pozdějším látkovým kalhotám se obouvaly nižší holínky.⁸³ Stejně jako u žen byl oděv doplňován punčochami (zvláště

⁷⁸ Pracovní zástěry tvořily součást reprezentativního (řemeslnického) oblečení, přičemž v potravinářství zobecněly bílé. LUDVÍKOVÁ, Zástěra, ref. 68, s. 1199. V pozůstalosti bývalého mlynáře Karla Raummerra jich napočítali pět: *5 weisse Schürzeln* (EÚB, A 15 -F 15, IX-4098).

⁷⁹ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 128-129. V soupisech se setkáváme s opotřebovanými částmi oděvu: *1 paar Alte Beinkleider; 1 alte Winter mütze; 2 Paar alte Stiefel; 2 Alte Weste; 1 alter Pelz*. Česky: *1 kožich starý; 1 Starý Klabauk*.

⁸⁰ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 129. PLESSINGEROVÁ, Alena. Koženky. In: LK. NEČMS 2, ref. 11, s. 415. Koženky jsou udávány na počet párů (ve třech případech tři, a rovněž ve třech čtyři páry) a kromě kožených (*1 Paar lederne Beinkleider*) se setkáváme i se soukennými (*1 Blautuchener Beinkleid*), cajkovými (*1 Paar waschzeigenes Beinkleid*), z kazamíru (*von Kasimir*) a manšestrovými. Černé byly z kozích kůžek a jsou doloženy jedenkrát (EÚB, A 15 -F 15, IX-4258). Slovo spodky se vyskytuje v těchto podobách (všechny příklady z r. 1847): *Ein Par Unterhosen; 1. Unterziehhosen*; a v jednom případě je uvedeno několik názvů: *1 spodky byli-Beinkleider-Podvljka kalhoty*. Kazamír = druh bytelného sukna. Nejdéle se tkalo v západomoravských městečkách. STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 89.

⁸¹ PLESSINGEROVÁ, Alena. Kalhoty. Koženky. In: LK. NEČMS 2, ref. 11, s. 346, 416. *Pantolon* jsou doloženy jedinkrát, *Hosen* čtyřikrát, a to např. *Manšestrové kalhoty granatrot* (1812), *Ein Par Grünliche Woll Hosen, Ein Par Baumwoll Hosen* (1847) aj. Manšestr = těžší šatová bavlněná látka. STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 87-88.

⁸² SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 129-130. Hojně doložené vesty v našich pramenech byly různých barev (bílá, modrá, černá, žlutá, zeleněproužkovaná) a z různých materiálů (soukenná, sametová, z piké a harasu, manšestrová, kartounová, cajková). Ve dvou případech je udán i počet knoflíků: *blautuchener Weste mit 10 Stück silbernen Knöpfen; 1 Gelbe Weste mit gelbe Knöpf*. Piké (piqué) = stehová, vlastně dvojná tkanina s dvojitou osnovou a různými vzorky: kostky, mřížky, proužky nebo i květy. Haras = utkána z drsné kroucené vlny. STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 87, 89.

⁸³ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 129. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. Obuv. In: LK. NEČMS 3, ref. 68, s. 665. Udává se nejméně jeden, ale také dva i tři páry, některé z nich jsou označeny jako staré. V jednom soupise (EÚB, A 15 -F 15, IX-4258) je zapsáno šest párů, a to v těchto podobách: *1 Paar Stiefletten; 1 Paar Stiefel; 4 Paar Stieferle*. Boty (*Schuh*) jsou doloženy (opět v párech) méně, opět nanejvýš s označením stáří, např. *1 buty obchodieny*.

ke krátkým kalhotám)⁸⁴ a hlavu chránil klobouk⁸⁵ nebo čepice.⁸⁶ Šátek se uvazoval na jednoduchý uzel pod krkem.⁸⁷

Za nejstarší doložený typ obleku Drahomíra Stránská⁸⁸ považovala *typ staročeské „sukně“, t. j. dlouhý, splývavý šat s rukávy, který se oblékal přes hlavu, v pase přepásal ... I muži nosili takové „sukně“, jenže kratší, které sahaly jen pod kolena nebo – později – nad kolena.*⁸⁹ U žen se tento šat v období renesance rozdělil na živůtek a sukni v dnešním smyslu slova, zatímco u mužů se z tohoto oděvu vyvinul kabát. D. Stránská pokračuje:⁹⁰ *Kabát⁹¹ s delšími šosy má svůj prototyp v módě barokové, v kabátě, který od dob Ludvíka XVI., kdy se francouzský dvůr stal příkladem elegance, ovládl postupně celou střední Evropu ... Prototypem českých sel-ských šosáků byl tedy barokový kabát typu justaucorps⁹² ... Asi v druhé polovině 18. věku začaly se však šosy úžít, takže někdejší široký kabát se začal znenáhla měnit ve frak.*⁹³ Úlohu svrchního kabátu převzal pak volný jednoduchý „rokolor“

⁸⁴ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena – URBACHOVÁ, Eva. Punčochy. In: LK. NEČMS 3, ref. 68, s. 828-829. Zaznamenány u čtyř mužů – u dvou po jednom páru, u jednoho dva páry a u dalšího šest, např. *1 Paar wollenen grauen Strümpf; 2 paary Panczuchi wlnieny.*

⁸⁵ VÁLKA, Miroslav. Klobouk. In: LK. NEČMS 2, ref. 11, s. 368-369. Zapsán (jeden či dva) asi v polovině spisů: *1 Ordinari Hut; 1 Hut sehr abgetragen; 1 Klabauk; 1 Stary Klabauk.*

⁸⁶ PLESSINGEROVÁ, Alena. Čepice. In: LK. NEČMS 2, ref. 11, s. 102-104. Např. *1 Moskowiter Wintermütze; Garda Mütze; Bauernmütze; 1 Pernmütze; 1 Schirnmütze; Schwarze Mitzen; Weisse Mitzen; Czerna Czepica; 1 čepica.* Pernam = tkanina.

⁸⁷ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 130. Např. *2 Hals Tücheln; 1 Ssatek hedvabne.*

⁸⁸ JOHNOVÁ, Helena – JERÁBKOVÁ, Alena. Stránská Drahomíra (8. 12. 1899 Praha – 24. 8. 1964 tamtéž). In: LK. NEČMS 1, ref. 3, s. 209-210.

⁸⁹ STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 13. „Ve Veleslavínově slovníku *Nomenclator quadrilinguis* výraz *sukně* napořád je kladen na roveň výrazům *oděv, vestis seu tunica, ... Kleyd, Rock a pod.,* mimo to je uveden výraz *„sukně s rukávy“.* STRÁNSKÁ, Drahomíra. Sukně, sukmany, safrány. In: *Národopisný věstník československý*, 1951, roč. 32, s. 311, 313.

⁹⁰ STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 35-36, 40-41.

⁹¹ Archivní materiál bohatě dokládá soukenný plášť, který byl v 19. století běžným doplňkem svátečního oděvu. Většinou byl modrý, ale někdy také jiných, i světlých barev. SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 130. LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Kabát. In: LK. NEČMS 2, ref. 11, s. 340-341. V pozůstalostních soupisech se objevuje jak výraz *Rock (Blautuchener Rok; Azorrock; Sommerrock)*, tak *Mantel (Ein grautuchener Mantel; Schwarzmeht-Tuchener Mantl)* i český ekvivalent (*Kabat Saukeneg Bledo Modry; zeleny kabát*), v jednom případě též *Burnus (Blautuchener Burnus)*. *Rock* = ve středověku šlo o řasený oděv, který sahal od krku po kolena a nosili jej jak muži, tak ženy. *Mantel* = slovo pochází ze středověkého latinského *mantellum* (to, co kryje, pokrývá, příkryvá). Oděv byl bez rukávů a měl obdélníkový, kruhovitý nebo polokruhovitý tvar. Později se slovem *Mantel* označoval svrchní oděv s rukávy a zapínáním na knoflíky, který se vyvinul z mužského pláště (*Männerrock*). *Burnus* = původně charakteristický oděv beduíňů. V období *biedermeieru* byl vzorem pro módní pánský kabát. KYBALOVÁ, Ludmila – HERBENOVÁ, Olga – LAMAROVÁ, Milena. *Das große Bilderlexikon der Mode. Vom Altertum zur Gegenwart.* Prag : Artia, 1966, s. 573, 585.

⁹² *Justaucorps* (z franc. *žystokór*) = mužský kabát těsně přiléhající k tělu, móda 1600-1740. *Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí.* Díl III. Praha : Československý kompas, 1927, s. 840.

⁹³ Frak vznikl v 18. století původně jako oděv důstojníků. Kolem roku 1760 pronikl jednobarevný frak do měšťanského prostředí. V období *biedermeieru* se frak světlých barev nosil jako denní oděv, po roce 1850 vymizel a zůstal pouze jako plesové oblečení. Ke fraku se nosila vesta z piké a cylindr. KYBALOVÁ – HERBENOVÁ – LAMAROVÁ, ref. 91, s. 531. V našem prameni je frak doložen u sedmi mužů (u jednoho z nich dvakrát, u dvou je uvedena také bílá vesta z piké), většinou černý nebo modrý soukenný, ale i modrý, zelený a hnědý.

a potom „kaput“⁹⁴ s rovnými rozstříženými šosy a knoflíky na nich, s přeloženým límcem a klopami, který jako praktičtější oblek úplně ovládl a už v polovici 18. věku se dostal do vojenských stejnokrojů. Není tedy divu, že pak i na selské kroje zapůsobil mocným vlivem. ... Nejméně vlivu na selské kroje měl frak; reminiscence na něj vidíme nejspíš ještě na delších kamizolách,⁹⁵ jejichž šůsky jsou vpředu vykrojeny. ... Dlouhé kabáty byly privilegiem ženatých sousedů. ... Chudí lidé a svobodní chasníci musili se spokojit krátkou „kazajkou“ či „kamizolou“, která bývala jinak pracovním oblekem, ale jim musila stačit i pro svátek.

Kromě mužských svrchních oděvů, o nichž byla řeč, se v pozůstalostních spisech náměšťského panství vyskytují dva kabátky, a sice špenzr, v jehož názvu slyšíme anglický původ,⁹⁶ a kabátek s německým názvem *Jacke* (česky bunda).⁹⁷ Svůj původ měl ve vojenské uniformě, stejně jako další svrchníky: *Gehrock*, černý dvouřadý kabát se šosy ke kolenům.⁹⁸ *Überrock*, součást stejnokroje důstojníků armády Pruska a dalších armád tehdy ještě rozdrobeného Německa.⁹⁹ Stejným výrazem se označoval jakýkoliv svrchní oděv jak u mužů, tak u žen,¹⁰⁰ a setkáváme se také s termínem *Uniformrock*.¹⁰¹ *Kromě kabátů i v kožiších můžeme odhadovati starší a národopisně zajímavé paralely. Kožišiny byly příznačné pro starověké národy střední a*

⁹⁴ „Biedermayerovská móda zachytila se na ‚kaputroku‘, soukenném nebo sametovém mužském kabátci modrém nebo hnědém, který nosili ženáci.“ Literární rozhledy. Národopisná výstava jihočeská v Městském muzeu v Českých Budějovicích květen – červen 1927. In: *Český lid*, 1929, roč. 29, s. 205 (oddíl věnovaný doudebskému kroji). Kaput doložen u šesti mužů (u jednoho z nich čtyřikrát), např. 1 *Schwarzmelierter Kaputrok*; 1 *Kaputzrock*; 1 *Hnědý soukenný kaputrok*; 1 *kaput zelený*.

⁹⁵ Německé slovo *Kamisol* se odvozuje od latinského označení pro košili *camisia* = společně, dohromady; v 16. a 17. století šlo tedy o spodní kabátek s rukávy nebo korzet. KYBALOVÁ – HERBENOVÁ – LAMAROVÁ, ref. 91, s. 549. *Kamizola* (kazajka) doložena u čtyř mužů (u jednoho z nich dvakrát), např. *Graumelirter Kamisolrock*; *Blaulichte Kamisol*; 1 *Kazajka Saukenna*; 1 *Sokena modra Kamizola*.

⁹⁶ Mužský špenzr se objevil na počátku 19. století v pánské módě pod anglickým vlivem. Šil se bez šůsků, byl krátký do pasu, měl přeložený límec, klopy a dvouřadové zapínání. Stal se oblekem mládenců. Přetrval jako označení různých všedních mužských kabátků často do konce 19. století. LUDVÍKOVÁ, Špenzr, ref. 69, s. 1030. Doložen u čtyř mužů, např.: 1 *Spenser*; 1 *Licht blauen Spensl*; *Spenzel*; 1 *soukenný Spenzl*.

⁹⁷ *Jacke* (starofrancouzsky *jaquee* = německy *Waffenrock* = česky vojenský kabát) je doložen od 14. století. Sloužil také jako oděv sedláků a obyčejných lidí. Zdroj: <http://de.wikipedia.org/wiki/Jacke> [31. 1. 2013]. Vyskytují se pouze dva kusy v jednom spise (1845): *Jake*.

⁹⁸ *Gehrock*, jehož dlouhé šosy se vpředu překrývaly, se na přelomu 18. a 19. století nosil vedle fraku jako každodenní oděv a po roce 1850 se i z něj stal pouze oblek ke svátečním příležitostem. KYBALOVÁ – HERBENOVÁ – LAMAROVÁ, ref. 91, s. 531. Též <http://de.wikipedia.org/wiki/Gehrock> [31. 1. 2013]. Doložen u pěti mužů, a to černý soukenný, hnědý, modrý, zelený.

⁹⁹ Zdroj: <http://de.wikipedia.org/wiki/%C3%9Cberrock> [31. 1. 2013].

¹⁰⁰ JANKO, Josef – SIEBENSCHNEIN, Hugo. *Příruční slovník německo-český. Deutsch-tschechisch Handwörterbuch*. Díl/ Teil IV. Praha: Státní nakladatelství, 1944 – 1948, s. 161. *Überrock* doložen u jednoho muže (1 *oliwgrün neuer Uiberrock*; EÚB, A 15 -F 17, IX-2704) a pěti žen (1 *Uiberrock*; 1 *Uiberrok*; 1 *Saminetowy Uibruck*; 1 *alte Kanafassene Uiberröck*).

¹⁰¹ *Uniformrock* doložen u jednoho muže (EÚB, A 15 -F 15, IX-4536).

severní Evropy, k nimž patřili i Slované, napsala D. Stránská.¹⁰² A na závěr už jen drobnost: čím se pánská móda v 19. století stávala střízlivější, tím více se pozornost soustředila na kravatu, jeden z posledních ozdobných prvků mužského odívání.¹⁰³ Obyvatelé náměšťského panství tento módní doplněk k životu nepotřebovali, kromě náměšťského továrního barvíře Wilhelma Zirnfusse, po němž zůstalo dokonce pět kravat.¹⁰⁴

Obrázek č. 3: Bílý mužský kožich z 19. století

víme, že fotodokumentace nakonec nehrála klíčovou roli, pouze upozornila na to, že sbírkové fondy našeho pracoviště ukrývají prameny, o nichž se dnes neví téměř nic. A tak jsem došla až k lidovému oděvu na Náměšťsku a excerptům z pozůstalostních soupisů, na které hojně odkazuje už Drahomíra Stránská v poznámkovém aparátu své rozsáhlé a zde často citované monografie.¹⁰⁶ Později se v opisech pokračovalo v Praze i v Brně, aby mohl být pořízen soupis lidových krojů v Čechách a na Moravě a připraveny mapy lidového oděvu; akce se však po smrti D. Stránské nerealizovala.¹⁰⁷ Vlasta Svobodová se později k tématu horác-

Vznik tohoto pojednání zapříčinily více méně dvě náhodné skutečnosti. Za prvé: Jak už jsem v úvodu napsala, šlo o moji zvědavost, kvůli níž jsem prošla čtrnáct nejstarších trezorů s kinofilmem.¹⁰⁵ Za druhé: pozvánka na konferenci *Fenomén kulturneho dedičstva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy* a pátrání po tom, jaké téma by bylo nejvhodnější. Už

¹⁰² STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 19. SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 130. Kožichy jsou doloženy v téměř polovině soupisů, napr.: *lederne Bauern Pelz; 1 langen Pelz; 1 grosser Reispelz; 1 grünzeugener Reispelz; Lichtblau Tüchener Kutscherpelz; 1 Kožich saukenny; Modre sokene moske kožich; 1 Kožich Bileg Kozessniczkeg.*

¹⁰³ KYBALOVÁ – HERBENOVÁ – LAMAROVÁ, ref. 61, s. 441.

¹⁰⁴ EÚB, A 15 -F 15, IX-4258.

¹⁰⁵ Kinofilm = běžně užívaný název pro perforovaný svitkový film šířky 35 mm. Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. Díl 2. Praha: Nakladatelský dům OP pro Diderot, 1996, s. 441. Fotoaparáty na kinofilm (Leica, Contax atd.) získávaly stále větší oblibu od konce dvacátých let 20. století. Společnost před objektivem 1918-1989. Fotografie ze sbírky Moravské galerie v Brně. Katalog výstavy. Výstavní sály Obecního domu v Praze 10. 5. – 10. 9. 2000. Praha: Obecní dům a Moravská galerie v Brně, [2000], s. 11. u příležitosti stejnojmenné výstavy. Každý z našich čtrnácti nejstarších trezorů na kinofilm (typ „Leica tresor“) má sto stran, kam se zasouvají proužky kinofilmu s 5-10 políčky. Podle inventární knihy byly snímky pořízeny v letech 1958-1961.

¹⁰⁶ STRÁNSKÁ, ref. 61, s. 245-262.

¹⁰⁷ SVOBODOVÁ, ref. 10, s. 113; JEŘÁBKOVÁ, Lidový oděv, ref. 11, s. 500. D. S. [Drahomíra Stránská]: Příspěvky z archivu. In: *Věstník Národopisné společnosti československé*, 1959, č. 1, s. 10-11.

kého oděvu vrátila samostatnou brožurou.¹⁰⁸ Já sama jsem chtěla svým pojednáním připomenout, že i suchopádné úřední záznamy, často jen velmi obtížně čitelné, mohou přispět k určitému doplnění toho či onoho jevu lidského (nejen lidového) života v konkrétním čase i prostoru. A také jsem chtěla vzdát hold těm, kdož ve snaze dobrat se co nejpřesnějších informací nafotili stovky snímků a vyexcerpovali desítky archivních pramenů, které vesměs dosud nebyly využity.

Administrative records as sources of information on folk dress in Western Moravia

Summary

The paper's introduction briefly describes the work of the Brno field office of the the Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic which administers large collections of various types of materials, including a sizeable collection of photo documentation. These collections include reproductions of materials related to the history of folk dress in Western Moravia collected by Vlasta Svobodová (formerly a member of the institute) in various archives. Some of these materials were obtained during field research in the form of interviews, others were obtained from the State Archives in Brno (today's Moravian Regional Archives). The latter category includes a copy of a manuscript report written by Josef A. Strniště, a local magistrate, which proved to be a treasure trove of detailed information on the economic development of the region, commercial records and census data from 1754 and 1857. Another important collection contains typed copies of records from inheritance proceedings conducted mainly in the first half of the 19th century by the magistrate's office (and later by the county court) for a total of 52 male and 34 female decedents. The paper proceeds to describe the items of male and female clothing noted in the records of decedents' effects and concludes by highlighting the importance of these and other untapped local resources of information on the material culture of the region.

¹⁰⁸ SVOBODOVÁ, Vlasta. *O lidovém kroji na moravském Horácku*. Nové Město na Moravě : Horácké muzeum, 1977, 47 s.